

LIETUVA RUSŲ EURAZININKŲ APMĄSTYMUOSE

ANDRIUS MARTINKUS

Rusų eurazininkų sąjūdis – XX a. antrame ir trečiame dešimtmetyje porevoliucinėje rusų emigracijoje Europoje egzistavęs įvairių sričių intelektualų judėjimas, kurio kai kurie nariai turėjo sąlytį ir su Lietuva. Tai pirmiausia Vosylius Sezemanas (1884–1963) ir Levas Karsavinas (1882–1952). Pagrindiniai eurazininkų tikslai¹ buvo du: 1) apmąstyti 1917 m. Rusijos revoliucijos fenomeną ir atskleisti gilumines revoliucijos priežastis; 2) sukurti ateities Rusijos ideologiją, kuri turėtų pakeisti, eurazininkų įsitikinimu, neišvengiamai Rusijoje žlugiantį marksizmą jo bolševikinėje interpretacijoje. Eurazininkai priklausė vadinamiesiems „porevoliuciniams judėjimams“, kuriems buvo būdingas įsitikinimas, kad Rusijos revoliucija yra negrįžtamas ir neatšaukiamas faktas ir jokia intervencija iš užsienio nebegali atstatyti senojo režimo bet kokia jo forma. Taip ir eurazininkai manė, kad bolševizmas gali būti įveiktas tik iš vidaus. Kaip parodė istorija, čia jie buvo teisūs. Suklydo jie dėl terminų – kada tai įvyks. Greito bolševizmo žlugimo, kokio tikėjosi eurazininkai, neįvyko. Sovietų režimas žlugo XX a. devinto ir dešimto dešimtmečio sandūroje. Ir to žlugimo pasekmės buvo visai kitokios, negu tikėjosi eurazininkai. Politinė Eurazijos erdvės vienybė buvo gerokai apardyta – SSRS suskilo į keliolika valstybių. (Tai buvo vienas iš eurazininkų numanomų – tiesa, labai jų nepageidaujamų – scenarijų.) Tiesa, reikia pasakyti, kad ne visi eurazininkai laukė visiško bolševizmo žlugimo. Judėjime egzistavo „kairysis“ sparnas, kurio atstovai manė, kad esminė komunistinio režimo transformacija jau vyksta ir kad Josifo Stalino vadovaujama (ir Levo Trockio „liniją“ įveikusi) SSRS juda iš esmės teigiama linkme. Vienu ryškiausių „kairiųjų“ eurazininkų buvo Karsavinas. Savo gyvenimo Lietuvoje

¹ Išsamiau su eurazininkų sąjūdžiu galima susipažinti šio straipsnio autoriaus disertacijoje: Andrius Martinkus, *„Rusijos idėjos“ evoliucija „klasikinio“ eurazizmo filosofijoje (1920–1929)*, Kaunas: VDU leidykla, 2010; taip pat: Андрюс Мартинкус, *Соблазн могущества (Трансформация „Русской идеи“ в философии „классического“ евразийства (1920–1929))*, Москва: Директ-Медия, 2013.

pradžioje (1928–1929) Karsavinas buvo vienas produktyviausių Paryžiuje leisto „kairiųjų“ eurazininkų laikraščio *Eurazija* autorių². Ne tik didžiojoje rusų emigracijos dalyje, bet ir daugumos eurazininkų šis laikraštis buvo laikomas atvirai prosovietiniu. Nesutarimai tarp „dešiniųjų“ ir „kairiųjų“ eurazininkų galų gale tapo 1929 m. įvykusio judėjimo skilimo priežastimi.

Šiuolaikinėje Rusijoje eurazininkų vardą daugiausia eksploatuoja Aleksandras Duginas ir jo sekėjai. Būtent Dugino plunksnai priklauso įvadiniai tekstai eurazizmo „klasikų“ – Nikolajaus Trubeckojaus (1890–1938), Piotro Savickio (1895–1968), Nikolajaus Aleksejevo (1879–1964) – raštų rinkiniuose³. Turint omenyje, švelniai tariant, ne itin draugišką šio intelektualo nusistatymą Baltijos šalių atžvilgiu⁴ ir jo aktyvų reiškiamąsi vadinamosios „Ukrainos krizės“ metu, verta prisiminti eurazizmo „klasikų“ požiūrį į Lietuvos valstybingumą Rusijos valstybės istorijos kontekste. Reikia pasakyti, kad daugiau apžvalginis šio teksto pobūdis yra nulemtas to, jog eurazininkų darbuose Lietuva nėra itin dažnai minima. Juos pirmiausia domino fundamentali Rusijos – „Rytų“ – ir „Vakarų“ santykio problema. Vis dėlto verta pažvelgti ir į tai, kaip eurazininkų samprotavimuose pasirodo, pasak Stasio Šalkauskio⁵, Rytų ir Vakarų pasaulių takoskyroje esanti Lietuva.

Eurazininkų judėjimo savitumą ir netgi tam tikrą skandalingumą intelektualiniame rusų emigracijos diskurse lėmė radikalus Rusijos istorijos

² Andrius Martinkus, „Lietuviškasis Levo Karsavino veiklos „eurazininkų“ sąjūdyje periodas“, in: *Žmogus ir žodis*, Vilnius, 2011, t. 13 (IV), p. 19–25; Andrius Martinkus, „Levas Karsavinas, eurazizmas ir bolševizmas (Karsavino vaidmuo eurazininkų sąjūdžio idėjinėje istorijoje)“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2012, t. 36, p. 67–89.

³ Александр Дугин, „О евразийстве“, in: Петр Савицкий, *Континент Евразия*, Москва: Аграф, 1997, p. 6–12; Александр Дугин, „Теория евразийского государства“, in: Николай Алексеев, *Русский народ и государство*, Москва: Аграф, 1998, p. 5–20; Александр Дугин, „Преодоление Запада (есе о Н. С. Трубецком)“, in: Николай Трубецкой, *Наследие Чингисхана*, Москва: Аграф, 1999, p. 5–25.

⁴ „O Rusija jau laukia globalaus perdalijimo. Pavyzdžiui, jei JAV kas nors atsitiktų, mes dar kartą okupuosime šias šalis. Vienaip arba kitaip, švelniai arba kietai. Bet kol kas tokios perspektyvos nėra...“, – 2010 m. lapkričio 15 d. interviu portalui *delfi.lt* sakė Duginas, vis dėlto išskirdamas Lietuvą iš kitų Baltijos šalių: „Lietuva – reali valstybė. Nors ji labai maža, bet tai – reali valstybė. Lietuviai – tai tauta. Latviai ir estai man daug mažiau simpatiški, tai etnosai, kurie gyvena būdami vokiečių valdomi. Galbūt būtent todėl lietuviai rusų atžvilgiu elgiasi oriai. Jie buvo didžia tauta, kai didžiarusiai buvo daug silpnesni. Ir jie yra vertas priešininkas ir varžovas. Tokia pati mano nuostata ir lenkų atžvilgiu“ (<http://rus.delfi.ee/daily/estonia/dugin-esli-s-ssha-cto-to-sluchitsya-rossiya-esche-raz-okkupiruet-pribaltiku.d?id=35050427>).

⁵ Stasys Šalkauskis, „Dviejų pasaulių takoskyroje“, [1995], in: Stasys Šalkauskis, *Raštai*, parengė Arūnas Sverdiolas, t. 4, Vilnius: Mintis, 1995, p. 19.

perrašymas, kuris daug ką tiesiog piktino. Daugiausia dėmesio eurazinin-
kai skyrė trims fenomenams Rusijos istorijoje:

- 1) vadinamąjį „totorių-mongolų jungą“ (tradiciškai vertinamą labai nei-
giamai) jie vertino teigiamai. Pasak eurazininkų, dabartinio Rusijos
valstybingumo ištakos yra ne Kijevo Rusioje, o mongolų pavaldume
atsidūrusiose buvusios Kijevo Rusios teritorijose. Kijevo Rusia buvusi
provincionali Rytų Europos valstybė. Tuo tarpu būtent gyvendami mon-
golų valdžioje, būdami įjungti į pasaulinio masto mongolų imperiją,
rusai išmoko mongolišką *didvalstybingumo* pamoką. Rusijos valstybė
esanti ne tiek Kijevo Rusios, kiek Čingischano sukurtos mongolų im-
perijos paveldėtoja. „Organiškiausias“, mažiausiai svetimų ir kenks-
mingų įtakų sudarytas Rusijos istorijos periodas esąs XV–XVII a.
(„Svetimos“ ir „kenksmingos“ įtakos – tai pirmiausia Vakarų įtaka)⁶;
- 2) visi be išimties eurazininkai itin kritiškai vertino Petro I veiklą. Petras
I pradėjo, anot jų, drastišką Rusijos „europeizaciją“, kuri sugriovė
„natūralią“ Rusijos istorinio proceso eigą ir kūrė vis didesnę susveti-
mėjimą tarp Rusijos visuomenės „elito“ ir „apačių“. Elitas europei-
zavosi, o plačiosios masės gyveno sudarytomis senųjų gyvenimo
formų liekanomis. Tokia nesveika Rusijos visuomeninio gyvenimo
raida po Petro I reformų ir atvedusi į 1917 m. katastrofą;
- 3) visi be išimties eurazininkai revoliuciją laikė neišvengiama ir dėsni-
ga Petro I pradėto darbo išdava. Bet jų požiūriai išsiskyrė dėl to, kaip
reikia vertinti pačią revoliuciją „gėrio“ ir „blogio“ kategorijų šviesoje.
Kitaip tariant, eurazininkai nesutarė dėl to, kiek revoliucijoje esama
pozityvaus („gėrio“) ir kiek negatyvaus („blogio“). Rusijos revoliuci-
jos vertinimas ir buvo tai, kur išsiskyrė „dešiniųjų“ ir „kairiųjų“ eu-
razininkų keliai, kas galiausiai visiškai suskaldė judėjimą.

Jeigu ieškosime paralelių su Lietuvos istorija, nesunkiai pamatysime,
kad pirmasis fenomenas (mongoliškasis periodas ir XV–XVII a. Maskvos
valstybės laikotarpis) chronologiškai sutampa su Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės periodu. Rusijos imperinis periodas (kuris prasideda su Petru I),

⁶ Būtina pasakyti, kad eurazininkų sąjūdis nebuvo vienalytis. Kai sakoma, kad eura-
zininkai pozityviai vertino totorių-mongolų jungą, o organiškiausias Rusijos istorijos
periodas, jų požiūriu, yra XV–XVII a., turimi omenyje pirmiausia tokie autoriai kaip Tru-
beckojus, Savickis ir Georgijus Vernadskis (1887–1973). Tačiau du labai svarbūs eurazi-
ninkų autoriai, beje, didžiausi *religinės-krikščioniškos* eurazizmo dimensijos atstovai (kas,
aišku, nėra atsitiktinė aplinkybė), nepritarė tokiam požiūriui. Tai – Georgijus Florovskis
(1893–1979) ir jau minėtas Karsavinas.

aišku, asocijuojasi pirmiausia su Lietuva kaip Rusijos imperijos dalimi. Pagaliau, Rusijos revoliuciją ir 1918 m. vasario 16 d. skiria vos keli mėnesiai. Eurazininkų judėjimo egzistavimo laikotarpis faktiškai yra ir tarpukario nepriklausomos Lietuvos laikotarpis. Kaip šie trys Lietuvos istorijos periodai pasirodo eurazininkų apmąstymuose?

Sąvoką „Eurazija“ eurazininkai vartojo neįprasta prasme. Eurazija jiems – ne iš Europos ir Azijos susidedantis žemynas, kuriame riba tarp šių dviejų dalių eina Uralo kalnais. Tame, kas tradiciškai vadinama „Eurazija“, eurazininkai skyrė ne du, o tris žemynus – Europą, Aziją ir tarp jų plytinčią Euraziją. (Tam įrodyti jie pateikė daug geografinių, klimatologinių, etnografinių ir kitų argumentų, kurių čia nenagrinėsime.) Šitas trečiasis žemynas – Eurazija – apytikriai sutampa su buvusia Rusijos imperija ir jos teritoriją paveldėjusia SSRS. Mums aktualiame kontekste svarbiausia yra tai, kad eurazininkai įrodinėjo, jog pati Eurazijos gamta, *pati jos geografinė prigimtis* reikalauja vienos eurazinės valstybės sukūrimo. Didžiausiu bolševikų nuopelnu eurazininkai laikė buvusios Rusijos imperijos teritorinio vientisumo atkūrimą. Bet kartu tai, kad bolševikams pavyko atkurti buvusią imperiją, eurazininkams buvo dar vienas įrodymas, jog Eurazijos žemynas pačia savo prigimtimi reikalauja būti *politiškai suvienytas*. Visą Eurazijos istoriją eurazininkai interpretavo kaip vieningos eurazinės valstybės sukūrimo bandymų eilę. Eurazininkų istorikas Vernadskis teigė, kad valstybingumo procesas Eurazijos erdvėje vystosi cikliškai, kai „vieningo valstybingumo“ periodus keičia ilgi „valstybių sistemų“ periodai. Vernadskis išskyrė keturis geopolitinės Eurazijos istorijos ciklus: 1) vieningą valstybingumą (skitų valstybę) keičia valstybių (sarmatai, gotai) sistema; 2) vieningą valstybingumą (hunų imperiją) keičia valstybių (avarai, chazarai, Volgos-Kamos bulgarai, Rusia, pečenegai, polovcai) sistema; 3) vieningą valstybingumą (mongolų imperiją) keičia valstybių (Aukso Orda, Čagatajaus chanatas, Persija, Kinija) sistema, kuri savo ruožtu skyla į dar smulkesnių valstybių (Lietuva, Maskva, Kazanė, kirgizai, uzbekai, mongolai) sistemą; 4) vieningas valstybingumas (Rusijos imperija – SSRS)⁷. Vernadskis taip rašė 1927 m. Jis teigė, kad dabartinis laikotarpis yra pats palankiausias euraziniam valstybingumui. Vis dėlto XX a. paskutiniame dešimtmetyje buvome jei ir ne visiškai to valstybingumo žlugimo, tai bent jau jo dalinio suirimo liudytojai. Žvelgiant į šią Vernadskio schemą, dabartinė padėtis Eurazijoje atrodo gana dviprasmiška, neapibrėžta ir atvira įvairioms galimybėms. Viena vertus, didžioji

⁷ Георгий Вернадский, *Начертание русской истории*, Прага: Евразийское книжное издательство, 1927, p. 16.

Eurazijos dalis vis dar suvienyta Rusijos Federacijoje. Kita vertus, SSRS žlugimo rezultatas buvo tas, kad nemažai teritorijų išskrito iš politinės eurazinės vienybės. Iš principo yra dvi galimybės – dar didesnė eurazinės erdvės fragmentacija, arba, priešingai, jos integracija (kuo ypač suinteresuota yra, aišku, Rusija). Bet šio straipsnio tema – ne šiuolaikinė geopolitika.

Vernadskio schemoje LDK priklauso „valstybių sistemų“ periodui, kuris yra tarp dviejų vieningo eurazinio valstybingumo periodų – tarp mongolų imperijos ir Rusijos imperijos (SSRS). Lietuvos valstybė yra mąstoma kaip Maskvos valstybės konkurentas kovoje už dominavimą Eurazijoje. Ypatinga reikšmė yra teikiama dviem mūšiams su mongolais, iš kurių vieną Lietuva laimėjo, kitą – pralaimėjo. Pirmasis mūšis yra Algirdo pergalė prie Mėlynujų vandenių 1362 m., po kurios Kijevas ir dideli buvusios Kijevo Rusios plotai ilgam patenka į LDK sudėtį (po Liublino unijos pereina Lenkijai). Tai buvusi labai rimta Lietuvos „paraiška“ dalyvauti varžybose dėl Eurazijos suvienijimo – varžybose, kurios prasidėjo silpstant ir skaldantis politinei ir karinei mongolų galiai.

Kas, mąstant „Vakarų“ ir „Rytų“ kategorijomis, čia yra mongolai, Maskva ir Lietuva? Akivaizdu, kad mongolai ir Maskva yra „Rytai“. Lietuva 1362 m. dar nėra tikrąja to žodžio prasme „Vakarai“, bet netrukus tokiais taps – po „lotyniško“ Vytauto ir Jogailos krikšto. Todėl 1399 m. prie Vorsklos upės susitiks Vytauto vedami „Vakarai“ su „Rytams“ atstovaujančiais Edigėjo mongolais. Kokia buvo šio mūšio svarba, eurazininkų požiūriu, geriausiai liudija paties Vernadskio žodžiai: „1380 m. Kulikovo lauke Maskva pirmą kartą atvirai stojo prieš Sarajų [Aukso Ordos sostinę, – A. M.] – ir atsilaikė. Ar atsilaikytų ji tais metais be mongolų pagalbos prieš Lietuvą – anaipatol nėra aišku. Stiprus Lietuvos kunigaikštis Vytautas vis toliau į Rytus plėtė savo valdas. Didelis klausimas, kuo baigtusi reikalas be Sarajaus įsikišimo: ar rusiško valstybingumo centras įsitvirtintų pravoslaviškoje Maskvoje, ar pusiau lenkiškame Vilniuje? Sarajus išsprendė reikalą. 1399 m. prie Vorsklos upės Vytauto kariuomenė patyrė baisų pralaimėjimą prieš Edigėjų. Po šio pralaimėjimo Lietuva ilgai negalėjo atsigaivinti; lotyniškumo spaudimas Rytams buvo palaužtas. Istorinė mūšio prie Vorsklos reikšmė ne mažesnė, kaip ten pat po trijų amžių įvykusio Poltavos mūšio. 1399 m. mūšis prie Vorsklos – vienas didžiausių įvykių Rusijos istorijoje, nors rytų rusų pulkai jame išvis nedalyvavo, o vakarų rusų – dalyvavo Vytauto pusėje. Sarajaus sėkme istoriškai pasinaudojo Maskva“⁸.

⁸ Георгий Вернадский, „Монгольское иго в русской истории“, in: *Наш современник*, Москва, 1992, Nr. 3, p. 162.

Kitas eurazininkų autorius, vienas iš judėjimo įsteigėjų, Savickis, taip pat akcentavo išskirtinę Vorsklos mūšio reikšmę. Savickis (kurį Duginas, beje, pavadino „rusų geopolitikos pradininku“⁹) rašė, kad Vorsklos mūšis „pašalino Lietuvos kandidatūrą į Eurazijos suvienytojos vaidmenį“. Tas „Eurazijos suvienytojos vaidmuo“ atitenka Maskvai, ką ir liudija Eurazijos istorija pradedant XV a. antra puse, kai Maskvos valstybė pradeda viena po kitos rinkti „Čingischano paveldo“ dalis. „Kitaip tariant, – rašo Savickis, – Maskva pasirodė esanti tinkama būti suvienijimo centru eurazinėje valstybinėje sistemoje. Lietuva–Lenkija tokiu centru netapo. Čia ryškėja dviejų istorinių pasaulių riba. Vienas yra apsprendžiamas sudėtingu *bizantiškų* ir *mongoliškų* tradicijų deriniu, kuris vis labiau yra perdirbamas rusiškojo prado; kitas yra apsprendžiamas *lotyniškojo* prado. Tai yra pirmas ir apytikslis Europos ir Eurazijos, kaip ypatingų *istorinių pasaulių*, apibrėžimas.“¹⁰ Eurazininkai ypač akcentavo katalikybės („lotyniškumo“) ir stačiatikybės priešpriešą. (Kas buvo nepriimtina daugumai iškilų rusų religinės-filosofinės minties atstovų, tokių kaip Nikolajus Berdiajevas, Sergejus Bulgakovas, Semionas Frankas ir kiti. Pačių eurazininkų gretose Florovskio ir Karsavino pozicija šiuo klausimu nebuvo tokia kategoriška.) Pasak tokių eurazininkų kaip Trubeckojus, Savickis ir Vernadskis, katalikybė tiesiog organiškai nederą su rusiškumu. Eurazininkų manymu, tai liudija rusų kultūros istorija jungtinėje Lietuvos–Lenkijos valstybėje. Antai Savickis rašo, kad (priešingai negu mongolų jungo atveju), Lietuvoje ir Lenkijoje „rusų genties kultūra galų gale beveik išnyko nuo istorinio gyvenimo paviršiaus“. Savickis mini 1791 m. konstituciją kaip panaikinusią LDK valstybingumo likučius ir įtvirtinusią vien tik lenkišką valstybingumą. (Lietuvoje ši konstitucija, beje, irgi vertinama gana prieštaringai.) Savickio išvada skamba taip: „Rusiškumas pasirodė nesuderinamas su lotyniškumu, o lotyniškumas savo ruožtu pasirodė nesuderinamas su eurazinio pasaulio suvienytojo vaidmens įgyvendinimu“¹¹.

Vis dėlto užbaigti Eurazijos suvienijimą buvo lemta ne Maskvos valstybei, o Petro I sukurtai Rusijos imperijai. (Imperinį laikotarpį eurazininkai kartais vadindavo „Peterburgo Rusija“, kad pabrėžtų šio Rusijos valstybingumo istorijos tarpsnio skirtingumą nuo „Maskvos Rusijos“ periodo.) Šios imperijos dalimi tampa ir teritorijos, kurias eurazininkai laikė vakariniais

⁹ Александр Дугин, „О евразийстве“, p. 10.

¹⁰ Перп Савицкий, *Континент Евразия*, p. 307.

¹¹ *Ibid.*, p. 309.

Eurazijos žemyno pakraščiais, t. y. rytinė Baltijos jūros pakrantė, visa buvusios LDK teritorija ir rytinė Lenkijos dalis (arba Ukraina). Viena vertus, Petro I sukurtoje imperijoje *politiškai* yra įforminama *geografinė* Eurazijos vienybė. Bet, kita vertus, į tą politinę Eurazijos vienybę yra įjungiamos kelios sritys, kurios istoriškai buvo, pasak pačių eurazininkų, apsprendžiamos *lotyniškojo* prado. Praradusi savo politinį subjektiškumą ir „Šiaurės-Vakarų kraštu“ tapusi Lietuva eurazininkų nedomino. Vis dėlto skaudžios lietuvių tautai spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo patirties kontekste reikia pastebėti, kad eurazininkai imperinę „pakraščių rusifikavimo“ politiką vertino griežtai neigiamai, beje, laikydami šią politiką ne rusiškosios politinės tradicijos dalimi, o būtent iš Vakarų į Rusiją importuota „mada“: „Vergiškai sekdami vakarietiškomis praktikomis, kai kurie rusų „nacionalistai“ reikalavo „rusifikacijos“, reiškusios perėjimo į stačiatikybę skatinimą, prievartinį rusų kalbos įvedimą ir vietinių geografinių pavadinimų pakeitimą daugiau arba mažiau nevykusiais rusiškais: visa tai buvo daroma tik todėl, kad taip, matote, elgiasi vokiečiai, „o vokiečiai – kultūringa tauta“¹². Eurazininkai Euraziją mąstė kaip tam tikrą antivakarietiškai orientuotą vienybių sistemą. Eurazija yra pasaulis, kuriame turi būti įgyvendinta geografinės, politinės, kultūrinės ir ekonominės erdvių harmonija. Kad tokios harmonijos neįgyvendino Petro I sukurta imperija, akivaizdžiai paliudijo Rusijos revoliucija. Būtent po revoliucijos Lietuva vėl tampa politinės istorijos subjektu. Ir šis subjektas eurazininkų nelieka nepastebėtas.

Pačiose anksčiausiose raštu užfiksuotose eurazininkų reakcijose, tiesą sakant, matome gana neoriginalų imperializmą, kuris neišskiria eurazininkų iš daugumos kitų rusų emigrantų. Antai vienas iš eurazininkų judėjimo pradininkų, Trubeckojus, laiške Romanui Jakobsonui¹³ 1921 m. kovo mėnesį rašo: „Nacionalinis apsisprendimas – kaip jį supranta buvęs prezidentas Wilsonas ir visokie nepriklausomybininkai (*самостийники*): gruzinai, estai, latviai ir kiti – yra tipiškas netikro nacionalizmo pavyzdys“¹⁴. Čia nesigilinsime, kas, pagal Trubeckojų, yra „tikras“ ir „netikras“ nacionalizmas. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad estai ir latviai minimi kartu su gruziniais, nedarant tarp jų didelio skirtumo. Savickis kalba dar aiškiau. 1921 m. lapk-

¹² Николай Трубецкой, *Наследие Чингисхана*, Москва: Аграф, 1999, p. 116.

¹³ Romanas Jakobsonas (1896–1982) – kalbininkas, semiotikas, kultūrologas, vienas pagrindinių struktūralizmo atstovų.

¹⁴ „Из писем Н. С. Трубецкого к Р. О. Якобсону о проблемах евразийства“, in: *Вестник Московского университета. Серия 9, Филология*, 1992, Nr. 1, p. 61.

ričio mėnesį laiške Piotru Struvei¹⁵ jis rašo: „Iki 1921 m. vidurio bolševikai iš tikrųjų „surinko“ Rusiją. Nesuvienytomis liko ne daugiau 1/10 buvusios imperijos teritorijos. [...] Jeigu dabartinė padėtis išliktų patvari, pašalinti reikėtų tik kelias detales, tokias kaip, pavyzdžiui, „Pabaltijo sagų“ (*прибалтийские пуговицы*) egzistavimas“¹⁶. Iš tikrųjų geopolitinė situacija regione tuo metu dar buvo labai neaiški. Ką tik buvo pasibaigęs Sovietų Rusijos ir Lenkijos karas. Iš Lietuvos svarbių aktualijų būtų galima paminėti Vilniaus klausimą ir 1923 m. pradžioje įvykusį Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos. Tačiau bėgo metai, o tokia „detalė“ kaip „Pabaltijo sagos“ sėkmingai egzistavo ir susilaukė tarptautinio pripažinimo, skirtingai nuo, tarkime, Užkaukazės valstybių (pavyzdžiui, Gruzijos), kur 1921 m. pradžioje nugalėjo bolševikai. Ir štai 1925 m. Trubeckojus savo brošiūroje „Čingischano paveldas“ paaiškina šį faktą: „Pakanka vieno žvilgsnio į istorinį žemėlapi, kad įsitikintum, jog beveik visa šiuolaikinės SSRS teritorija kadaise sudarė didžiojo Čingischano įkurtos mongolų imperijos dalį. Kai kurios buvusios Rusijos imperijos dalys, prijungtos po Petro I – Suomija, Lenkija, Baltijos provincijos – į Čingischano monarchiją neįėjo; bet jos nuo Rusijos ir atkrito, nes natūralaus istorinio valstybinio ryšio su Rusija neturėjo“¹⁷.

1927 m. Savickis rašė: „Vadinasi, Lenkija ir Lietuva, kurių istorinis gyvenimas apspręstas lotyniškojo prado, priklauso ne euraziniam, o europiniam istoriniam pasauliui“¹⁸. Kitaip tariant, Lietuva – kaip ir visa Baltijos jūros rytinė pakrantė – buvo ta vieta, kurioje geografinis ir kultūrinis Eurazijos tapatybę apibrėžiantys principai kūrė konfliktą, ir to konflikto sprendimas reikalavo, jeigu taip galima pasakyti, vienokios arba kitokios „aukos“. Viena vertus, Rytų Pabaltijo įjungimas į politinę Eurazijos vienybę geografinės Eurazijos ribas darė kartu ir politinėmis jos ribomis (Rusijos imperija). Kita vertus, Rytų Pabaltijo iškritimas iš politinės Eurazijos vienybės (po revoliucijos) atitiko lotyniško ir bizantiško-mongoliško istorinių arealų takoskyrą. Ši dviprasmybė atsispindėjo ir atskirų eurazininkų autorių darbuose. Bet kokių atveju požiūris į prarastą „lotynišką“ Pabaltijį ir, pavyzdžiui, į politinėje eurazinėje sistemoje išlikusius Kaukazą ir Užkaukazę, buvo skirtingas. Rytinė Baltijos jūros pakrantė buvo dviejų, eurazininkų įsitikinimu, seniai

¹⁵ Piotras Struvė (1870–1944) – filosofas, ekonomistas, istorikas, visuomenės veikėjas. Užsienio reikalų ministras generolo Piotro Vrangelio vyriausybėje.

¹⁶ Петр Савицкий, *op. cit.*, p. 274.

¹⁷ Николай Трубецкой, *op. cit.*, p. 225.

¹⁸ Петр Савицкий, *op. cit.*, p. 327.

susiformavusių kultūrinių-istorinių pasaulių sąlyčio sfera, geografiškai priklausanti Eurazijos kontinentui, kultūriškai – Europai, o politiškai – savotiška „pilkoji zona“, kurioje „Pabaltijo valstybiniai dariniai patiria dvigubą spaudimą: iš europinės sistemos ir iš eurazinės sistemos (Rusijos) pusės“¹⁹. Kitaip negu Pabaltijo regionas, Kaukazas – Gruzija, Armėnija, Azerbaidžanas, jau nekalbant apie Šiaurės Kaukazą, – visų eurazininkų buvo laikomas *nekecionuojama* Eurazijos geopolitinio pasaulio dalimi²⁰.

Karsavinas prie eurazininkų prisijungė 1925 m., o jų gretas paliko 1929 m. po judėjimo skilimo, prie kurio, beje, labai prisidėjo straipsnio pradžioje minėtas savaitraštis *Eurazija*. Šio teksto autoriui nėra žinomas eurazininkų plėtoto diskurso kontekste išsakytas Karsavino požiūris į Lietuvą, kurį jis būtų išdėstęs eurazininkų literatūroje tarp 1925 ir 1929 m. Po pasitraukimo iš eurazininkų judėjimo parašytoje *Europos kultūros istorijoje* lotyniškas Lietuvos krikštas Karsavinui nedviprasmiškai reiškia, kad Lietuva „tapo Vakarų katalikiškos kultūros valstybe“²¹. Vis dėlto atrodo, kad galima priartinti ir lietuvių mokslininko išsakytam požiūriui, jog „Karsavinas Lietuvą traktavo kaip nepakankamai savo Eurazijos tapatybę supratusią, mažai ją išreiškusią tautą“²². Antai prisijungimo prie eurazininkų judėjimo išvakarėse viename savo tekste filosofas kėlė klausimą, kuris judėjimo pradininkui Trubeckojui (pastarajam sąvokos „Rusija“ ir „katalikybė“ buvo tiek nesu-

¹⁹ Константин Чхеидзе, „Лига наций и государства-материки“, in: *Евразийская хроника*, Париж, 1927, Nr. 8, p. 34.

²⁰ 2008 m. vykusio Rusijos ir Gruzijos karo istoriniame ir geopolitiniame kontekste įdomu skaityti 1925 m. parašytą Trubeckojaus straipsnį „Apie Kaukazo tautas“. Apie Gruziją eurazininkų judėjimo pradininkas, be viso kito, rašo: „Nuo Vasario revoliucijos laikų gruzinais išsikovojo mažiausiai teisės į autonomiją pripažinimą, ir šios jų teisės užginčyti neįmanoma. Tačiau kadangi tokia padėtis duoda dingstį gruziniškojo separatizmo atsiradimui, bet kokia Rusijos vyriausybė privalo su juo kovoti. [...] Gruzijos problemos sudėtingumas slypi būtent tame, kad nepripažinti Gruzijos tam tikro savarankiškumo dabar jau praktiškai neįmanoma, o pripažinti visišką jos politinę nepriklausomybę – neleistina“ (Николай Трубецкой, *op. cit.*, p. 472–473.) Eurazininkų autorius samprotauja, kad „Abchazijoje oficialia reikia pripažinti abchazų kalbą, skatinti abchazų inteligentijos vystymąsi ir diegti jai būtinybės kovoti su gruzinizacija suvokimą“ (*Ibid.*, p. 479). Žavedamasis šiomis įžvalgomis, šiuolaikinis eurazizmo šalininkas pareiškia, kad Trubeckojaus straipsnis „parašytas tarytum šiandien“ (Сергей Лавров, „Л. Н. Гумилев и евразийство“, in: Лев Гумилев, *Ритмы Евразии: Эпохи и цивилизации*, Москва: АСТ, 2005, p. 6).

²¹ Levas Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. 5, d. 1: *Vidurinių ir Naujųjų amžių sąvartoj*, Fotografuotinis leidinys, Vilnius: Vaga, 1998, p. 84.

²² Gintautas Mažeikis, „L. Karsavino istoriosofinis mesianizmas ir Eurazijos idėja“, in: *Problemos*, Vilnius, 2008, Nr. 73, p. 37.

derinamos, tiek viena kitą neigiančios, kad jis visai neapgalestavo dėl didžiosios dalies Rusijos teritorinių netekčių po Pirmojo pasaulinio karo ir revoliucijos – juk didžioji dalis atsiskyrusių teritorijų istoriškai nepriklausė krikščioniškiesiems Rytams, *ergo* nebuvo Rusija, nors geografiškai ir sudarė šiaurės-vakarinę Eurazijos kontinento pakraštį), ko gero, pasirodytų mažų mažiausiai nekorektiškas.

Aiškindamasis, kas yra „rusų tauta“, Karsavinas klausia: „Ar į jos sąvoką įeina lenkai, latviai, lietuviai ir kiti „kitataučiai“?“ Juk tai ne stačiatikybės istorinis arealas! Ir vis dėlto Karsavinas randa galimybę pasakyti, kad ir šios tautybės (*народности*) – net lenkai (!) – „kiekviena savaip turi išskleisti rusišką idėją“²³. Štai čia, žvelgiant iš Lietuvos valstybingumo perspektyvos, sunku išvengti nevienareikšmiško Karsavino pozicijos vertinimo. Neabejotinai kultūriniam dialogui atviresnė Karsavino visavienybės filosofija, kuriai svetima – bent jau palyginti su Trubeckojumi – europofobija ir lotynofobija (antikatalikiškumas), pasirodo turinti didesnių „imperinių potencijų“ – bent jau Pabaltijo kryptimi – už Trubeckojaus koncepciją, kuri kultūriškai „lotynišką“ Pabaltijį buvo palikusi anapus Rusijos-Eurazijos politinės vienybės.

Ne vieną kartą filosofą Kaune aplankęs Aaronas Šteinbergas²⁴ perteikia tokį jūdviejų pokalbio fragmentą: „Supraskite gi, – man atsakė Levas Platonovičius, – tai, aišku, ne valstybė. Mano giliu įsitikinimu, tai – vienas iš mažų istorinių nesusipratimų. Iš esmės Lietuva turi būti glaudžiai susieta su Rusija, nepriklausomai nuo pastarosios dabartinio režimo. Lietuvių kalba turi praturtinti rusų kalbą sanskrito elementu. Ir nors lietuviai yra katalikai, jie skiriasi nuo lenkų katalikų, tai kitokie katalikai. Būtų neblogai, jeigu nuosaiki, gerai platesnes užduotis suvokianti katalikybė Rusijoje rastų savo vietą.“ – „Ar jūs tą patį sakote ir savo geriems bičiuliams lietuviams?“ – „Gink Dieve, ne. Jie palaikytų mane kone koku nors užsienio agentu.“ Lietuvių skaitytojas šioje vietoje, aišku, visai teisėtai gali įžvelgti „imperinio mąstymo“ apraišką. Vis dėlto tai, kad, atmetęs pasiūlymą dėstyti Oksforde, Karsavinas sutiko profesoriauti provincialiaame Kaune, tai, su koku uolumu jis puolė mokyti lietuvių kalbos, tai, kad pasirinkdamas šią kalbą savo *opus magnus* – *Europos kultūros istorijos* – kalba, jis pasmerkė save daug siauresniam skaitytojų ratui, liudija Karsavino santykį su Lietuva buvus daug

²³ Лев Карсавин, „О сущности православия“, in: *Проблемы русского религиозного сознания*, Берлин: YMCA PRESS, 1924, p. 163.

²⁴ Aaronas Šteinbergas (1891–1975) – filosofas ir visuomenės veikėjas.

subtilesnį ir intymesnį už tą, kuris aprašomas trivialiomis „metropolijos“ ir „kolonijos“ kategorijomis. Šteinbergo liudijimu, Karsavinas lietuvių kalbos mokėsi pas jauną mokslininką, lietuvių valstietės sūnų. Kai pastarojo paklausdavo, kaip išversti į lietuvių kalbą kokį nors sudėtingą rusišką pasakymą, šis atsakydavo, kad paklaus savo mamos, – kaip mama pasakys, taip, esą, ir teisinga. „Tik pagalvokite, – perteikia Šteinbergas Karsavino susižavėjimą, – kokioje laimingoje padėtyje yra tauta, kai valstietė mama yra mokslų akademija. Net pavydas ima.“²⁵ Galbūt šie Šteinbergo užfiksuoti Karsavino pasakymai apie lietuvius (lietuviai katalikai „skiriasi nuo lenkų katalikų“) ir lietuviškumą („valstietė mama yra mokslų akademija“) gali nurodyti į giluminį mąstytojo simpatijos Lietuvai ir lietuviams šaltinį, paaiškinantį, kad Karsavino apsisprendimą susieti savo likimą su Kaunu ir Lietuva lėmė ne vien geografinis sovietinės Rusijos artumas, Rusijos, iš kurios filosofas 1922 m. ne savo noru pasitraukė ir į kurią, atsisakydamas 1944 m. trauktis į Vakarų, savo noru sugrįžo. Juk, kalbant eurazininkų terminais, lietuvių tauta XX a. pradžioje tam tikra prasme atsisakė savo „senojo valdančiojo sluoksnio“ – polonizuotos aristokratijos – ir, apsispręsdama už iš esmės naują nacionalinės valstybės ir nacionalinės kultūros projektą, įvykdė kultūrinę revoliuciją, kurios metu vietoj nutautėjusio elito iškėlė naują, „organiškai“ iš valstietijos masių – šios tikrosios „mokslų akademijos“ – kylantį „valdantįjį sluoksnį“²⁶. Tas, kuris iš didžiųjų rusų emigracijos

²⁵ Аарон Штейнберг, „Лев Платонович Карсавин“, in: Лев Карсавин, *Малые сочинения*, С.-Петербург: Алетея, 1994, p. 493–494.

²⁶ 1929 m. žurnale *Vairas* (Nr. 1, p. 27–38) išspausdintas Karsavino straipsnis „Prie Rusų revoliucijos pažinimo“ iš esmės yra sutrumpintas variantas jo *Euraziniame metraštyje* publikuoto teksto „Revoliucijos fenomenologija“ („Феноменология революции“, in: *Евразийский временник*, Париж, 1927, kn. 5, p. 28–74). Lietuvių kalbą jau įvaldęs Karsavinas rašo: „Normaliomis sąlygomis valdantysis sluoksnis esti organiškai susijęs su gyventojų mase. Jis iš jos išauga ir pasipildo, su ja įvairiai santykiauja ir kaip tik dėl to esti jos valios ir sąmonės centras. Tokis sąryšis esti kiekvienoje tebesveikoje valstybėje: tiek pat despotijoje, kiek demokratiškoje respublikoje. [...] Tačiau kad ir kokia būna valstybės valdymo lytis, galų gale gyventojų masės ir valdančiojo sluoksnio jungiamas ryšis trūksta, tiktai vienos santvarkos valstybėje tatai įvyksta greičiau, kitos – lėčiau. Valdantysis luomas užsidaro savyje ir atsiskiria. Kurį laiką iš inercijos jis dar tebe laikomas „tautiniu“, tautinės savijautos ir valios reiškėju. Bet juo toliau, juo ryškiau jis ima gyventi tiktai savo reikalais ir idealais, denacionalizuojasi (nutausta) ir galų gale nustoja vykdyti savo uždavinį ir ima veikti tautos idealams priešinga kryptimi. [...] Panašūs nenormalūs valdančiojo luomo ir gyventojų masės (tautos) santykiai kartais gali trukti labai ilgai. Bet savaime suprantama, kad išsigimstąs valdantysis luomas tautos būčiai pavojingu metu neatsakys savo padėties aukštumui. Visiems kris į akis jojo tautos uždavinių nesupratimas, jojo bevališkumas. Jo atitrūkimas nuo tautos buvo jo suirimo pradžia. Dabar šis irimas darosi matomas. Valdant-

mąstytojų į sovietinį eksperimentą ir į gimstančią porevoliucinės Rusijos kultūrą dėjo didžiausias viltis, negailėdamas jėgų įsitraukė į naujosios Lietuvos kultūrinį procesą.

Taigi matome, kad eurazininkai nesugebėjo pasiekti vieningos nuomonės dėl to, kur turėtų eiti politinė Rusijos-Eurazijos siena vakaruose. Sprendžiant Rusijos-Eurazijos vakarinės politinės ribos problemą (kaip, beje, ir daugelį kitų), išryškėja eurazininkų judėjimo sudėtingumas ir prieštarin-gumas. Čia turime reikalą su vienu iš daugelio atvejų, kai yra keblu kalbėti apie „eurazininkus“ kaip apie darnią visumą. Eurazininkai siekė mąstyti Euraziją kaip organišką skirtingų plotmių – geografinės, politinės, ekonominės, kultūrinės – vienybių sistemą, kaip šių vienybių visumą, Karsavino terminais kalbant – kaip visavienybę. Tačiau erdvė tarp Baltijos ir Juodosios jūrų, o ypač Baltijos jūros rytinė pakrantė buvo ta vieta, kurioje geografinis ir kultūrinis (pirmiausia religinis) Eurazijos tapatybę apibrėžiantys principai kūrė konfliktą, kurio pasekmė buvo skirtingų eurazininkų autorių skirtingai brėžiama siektina Rusijos-Eurazijos valstybės politinė riba vakaruose.

Kaip jau buvo minėta, šio straipsnio tema – ne dabartinė geopolitika. Vis dėlto, stebint XXI a. pradžios posovietinės erdvės europinės dalies realybę, susidaro įspūdis, kad prieš devyniasdešimt metų Rusijos valstybingumo transformaciją apmąšusių eurazininkų mintys aidi ir kai kuriuose procesuose, vykusiuose ir tebevykstančiuose po 1989–1991 m. Rusijos imperijos teritorijos paveldėtojos – SSRS – valstybingumo transformacijos. Istorikai „lotyniškų“ Baltijos šalių geopolitinis pasirinkimas įkūnytas narystėje ES ir NATO. Tuo tarpu „vakarietiškos“ orientacijos bandymai Gruzijoje ir Ukrainoje susiduria su daug atkaklesniu SSRS paveldėtoja save skelbiančios valstybės pasipriešinimu.

tysis sluoksnis randasi ne tik tai jau nebepopuliarus tautoje ir nesutinka, net kovoja su ja: jis ir iš vidaus yra, skyla į kovojančias jau vyriausybę ir „visuomenę“, o vyriausybė ir juo labiau visuomenė skyla į tarpusavy nesuteikiančias sroves, partijas, grupes. Taip atsiranda būtinoji dirva revoliucijai. Lyties atžvilgiu revoliuciškasis vyksmas kaip tik ir yra tai, kad *senasis denacionalizavęsis (nutautęs) ir atitrūkęs nuo tautos valdantysis sluoksnis žūva savaiame suirdamas, o į jo vietą iš tautos organiškai gema naujas valdančiųjų sluoksnis*“.

LITHUANIA IN THE THOUGHT
OF THE RUSSIAN EURASIANS

Andrius Martinkus

Summary

The consideration of Lithuania appears in the discourse of the Eurasians in relation to two periods of Russia's history. The first period is the epoch of geopolitical competition between the state of Moscow and the Grand Duchy of Lithuania (15th – 17th centuries). The second period is Soviet Russia (later Soviet Union) after the revolution of 1917 when the independent republic of Lithuania (together with Finland, Estonia and Latvia) "dropped out" of the political unity of the Russian Eurasia. In both cases the Eurasians reflected the relationship between Lithuania and Russia first of all by the lines of disjunction of the "Latin" (Catholic) and "Byzantium" (Orthodox) civilizations. In the first case Latinization was fateful for the final failure of Lithuania and Poland (and the success of Moscow) in the task of unifying the Orthodox lands. In the second case, the "Latinization" that marked Lithuania's belonging to the Western civilization (although, according to the Eurasian intellectuals, Lithuania and the other Baltic States that geographically crumbled off from Russia, did belong to Eurasia) "legitimized" Lithuania's secession from the political unity of the Russian Eurasia. However, the Eurasian intellectuals failed to reach a unifying opinion regarding the Western political border of the Russian Eurasia. They wanted to consider Eurasia as an organic system of unities consisting of different (geographic, political, economic and cultural) planes. Talking in the terms of Lev Karsavin, it would be "all-unity". However, the area between the Baltic Sea and the Black Sea, especially the Eastern coast of the Baltic, was the place, where the geographic and cultural (first of all religious) principles of the Eurasian identity were creating a conflict, the consequence of which led to a different treatment of the desirable Western political boundary of the Russian Eurasia.